

ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ БУВШИХ РЕПРЕСОВАНИХ
УКРАЇНЦІВ СОВЕТАМИ

— ДО Б Р У С —

Серія спогадів політв'язнів ч.2

А. РОМЕН

ПОЛЮВАННЯ ЗА ЛЮДИНОЮ

(С п о г а д и)

Нью-Йорк 1953

ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ БУВШИХ РЕПРЕСОВАНИХ
УКРАЇНЦІВ СОВЄТАМИ

— Д О Б Р У С —

Серія спогадів політв'язнів ч.2

А. Р О М Е Н

ПОЛЮВАННЯ ЗА ЛЮДИНОЮ

(С п о г а д и)

diasporiana.org.ua

Нью-Йорк 1953

П Е Р Е Д М О В А

Ці спогади є типовими для тисячів і мільйонів синів українського села, що в роки колективізації (1929-33) було розрабоване й сплюндроване, а його трудівники-селяни заганані в колхози на рабську працю.

В той час в першу чергу були знищені краці й культурніші господарства, а родини їх з старими людьми й малими дітьми в більшості були депортовані і заслані в Північні й Сибірські концтабори на фізичне знищення.

Мало кому з тих депортованих і засланих, в тих неймовірно тяжких і нелюдських умовах життя й праці концтаборів, пощастило уціліти. Молоді, найбільш відважніші, пробували втікати. По дорозі тієї втечі їх ловили спеціально вишколені для такої ловлі прислужники совлади. Але всіх втікачів не можна було переловити. Та й не скрізь підсоветські люди були однакові. В переважній більшості ті люди мали в собі християнське серце й допомагали втікачам, як тільки могли.

Багато таких нещасних, але героїчних втікачів таки врятувались, пізніше вибрались по цей бік залізної заслони і тепер розповідають світові і про советські концтабори й про каторжно-рабську працю в них.

Страшна епопея пережита цими людьми. Те, що розповідають ці люди, не вкладається в головах нормальних людей, які про підсоветське життя знають тільки з советської пропаганди.

Автор цих спогадів з дитячих років зазнав репресій і переслідувань, 10 років перебував по советських тюрмах і концтаборах, кілька разів втікав з тих концтаборів і все ж уцілів. Тільки сильна воля — не піддатися ворогові — врятувала його життя. Він вирвався з-за залізної заслони на волю і тепер з родиною перебуває в США.

Спогади А. Ромена (це псевдо автора) є прості, щирі і глибоко правдиві, що можуть ствердити всі підсоветські втікачі і особливо колишні політв'язні. Про цю страшну правду життя підсоветських людей мусять знати не тільки українці, що мало ще знають про те життя, а й чужинці.

Іван ДУБИНЕЦЬ

НА ХУТОРІ

Родився я на хуторі Штаньків біля міста Ромен, на Полтавщині. Там же на тих просторах і розкішних ланах, пройшли й мої дитячі роки.

Батьківська родина була велика і працьовита, нас було 6 дітей-хлопців. Між братами я був старшим. Батько вмів добре господарювати, мав гарний садок, пасіку, плекав племінну худобу. Господарство було взірцеве. В родині плекалися міцні українські традиції і звичаї.

Перша світова війна відірвала від нас батька, він був на фронті. Настала революція 1917 року і принесла кінець світовій війні. Батько відвідав нас знову пішов воювати, але тепер уже — визволяти Україну. Коли за тієї світової війни ми хоч знали, де він перебуває, то тепер вже нічого не знали про нього. Ми, діти, сумували за батьком і часто запитували маму чи діда: "Чи скоро приїде батько?.. Він же обіцяв забрати нас на ті вороні коні, якими приїздив додому!"

— Батько тепер ніяк не може приїхати до нас, — говорив зідхаючи дід.

— Він б'ється з нашими ворогами — большевиками й денікінцями. Ви ж, дітки, швидше підрастайте та допоможете батькові вигнати тих ворогів з нашої країни.

— Діду, а які ті большевики? — питали ми.

— Ох, дітки, дітки! Це страшні люди — антихристи й безбожники. Вони хочуть загарбати наш край, а нас поневолити. Ото ж і вашого батька тому немає вдома. Він разом з нашим отаманом Петлюрою витаняє тих безбожників-большевиків з нашого краю, — пояснював нам дід.

Ми слухали діда, пильно дивилися в його невеселі очі і в наших серцях виростала палка ненависть до тих безбожників-большевиків-комуністів, яких ми в своїй дитячій уяві бачили не як людей, а як якихось велетенських злих потвор, що грабують і пожирають людей.

Але розмова з дідом нас заспокоювала і, коли дід прямував до пасіки, ми бігли за ним приспівуючи:

У Києві дощ іде, а у Ромнах слизько,
Утікайте, комуністи, бо Петлюра близько...

Ще й сьогодні добре пам'ятаю той страшний червневий ранок 1920 року. Вся наша родина сиділа за сніданком. Я ненароком глянув у вікно і побачив як на наше подвір'я в'їхали якісь верхівці з червоними нашивками на грудях і на шапках.

— Мамо, що то за люди в'їхали на наше подвір'я? — запитав я.

— Большевики!.. Втікайте або десь ховайтесь! — злякано скрикнула мати до діда, побачивши верхівців. Та було вже пізно.

У ту ж мить до хати вскочило повно тих большевиків і хата наповнилася криком та брутальною лайкою. Одні з них як звірі накинупались на старенького діда, інші поставили матір до стіни, брутальною лайкою й погрозами вимагаючи сказати — коли батько був дома та де він перебуває. Пролунало кілька пострілів, дірявлячи стіну навколо матері. Мати зомліла і впала. Ми, всі діти,

кинулись з криком і плачем до непритомної матері. Якийсь п'яний і розлютований червоний бандит почав нас, дітей, нагайкою бити до крові, називаючи нас петлюрівськими щенятами.

Скатувавши так всю нашу родину, большевики кинулися грабувати в хаті та в інших будівлях усе, що їм подобалося. А потім швидко зникли, як і повилилися. Про цю подію почули сусіди й знайомі і прийшли провідати нас та поділитися нашим і своїм горем.

Розповідали про багато подібних випадків і вчинків нової большевицької влади. Перераховували пограбовані хутори й села, називаючи поіменно багато катованих і закатованих селян. Говорили, що всякі злодії, грабіжники, голорізи і їм подібні, які раніше по дорогах грабували та лазили у вікна де людей, тепер взяли владу в свої руки.

— Ось, узяти б для прикладу хоча б тих двох безбожників — Завгороднього і Трандака з нашої околиці. То ще здавна знані конокради не тільки в нашій місцевості, а й по всій Полтавщині. Тепер вони, бачте, "червоні партизани", "влада". Їздять із своїми загонами по селах і грабують та катують селян. — говорили між собою в нашій хаті сусіди.

Поговоривши про таку страшну дійсність під новою владою і посівчувавши матері та всій нашій родині, сусіди розійшлися. А другого дня завітав до нас сусід Бондаренко. Присівши коло ліжка, де лежав скатований дід, він розпитував про вчорашню подію і став докоряти дідові:

— Це твій син біди наробив. Не треба було тобі його посилати до якогось шкiл. Хай би сидів собі тихесенько при своїм господарстві, а то нахвалює тебе науки та й пішов тепер до того Петлюри. Тепер ось і маєте. Та вас не тільки пограбують, а й цілком знищити можуть. Большевики, брат, такі. Він, твій син, як навідувався додому, то й мене вговорює, щоб і я йшов до Петлюри. Та я йому сказав, що ні! В мене, слава Богу, є господарство й земляка. Мені є що й дома робити. — говорив до діда Бондаренко.

— Та воно то так, але Бог його знає, що воно ще буде, — зідхаючи відповів дід. На це Бондаренко не сказав нічого.

По цій розмові дід мав вигляд ще більше пригнобленого й з його очей закатали сльози. Але не скінчилося на цьому. Пізніше ще кілька разів большевики відвідували наш хутір і кожного разу тяжко знущалися над усією нашою нещасною ролиною. Не раз дід лежав без пам'яті, підпливши своєю кров'ю.

БОЛЬШЕВИЦЬКІ МОРДУВАННЯ

Прийшов 1922 рік. Закінчилась українсько-московська війна, запанувала большевицька влада в Україні, та не закінчилися наші страждання.

Довго від батька не було жодної вістки. Ми вже втратили всяку надію будь-коли його побачити. Та ось одного пізнього вечора, десь у кінці квітня того ж року, в хату ввійшов батько. Ми, діти, радісно обступили його, привіталися й стали про все розпитувати. Але зразу ми відчули, що батько чимсь дуже заклопотаний.

Він закликав діда до другої кімнати і там з ним щось довго розмовляв. Після їхньої розмови ми довідалися, що батько приїхав до нас крадькома та що цієї ж ночі знову від'їде, десь геть з України. Пам'ятаю й досі, як я близьенько сів коло батька й дивився на нього, немов відчуваючи, що тоді я його востаннє бачу. Батько положив свою руку мені на голову й сказав:

— Ех, сину! Пропала наша Україна, затоптали її большевики. Те-

чер напевно і ми загинемо...

Вже пізно вночі дід вийшов з хати запрягти коні, щоб ще затемна відвезти батька на залізничну станцію. Нараз на подвір'ї зчинився якійсь лемент. Загавкали собаки. Навколо хати почулися голоси. Раптом забряжчали вибиті шибки і в цю ж мить у двері і через вікна в хату повскакували озброєні більшовики і кинулись до батька з словами: "Довго ми чекали цього жовто-блакитного гада..."

Вмить батькові скрутили назад руки й потягли з хати. Батько намагався вирватись. Та більшовики гурмою навалилися на нього, повалили на землю й почали бити ногами та прикладами рушниць. Дід, унавши на коліна, просив більшовиків не вбивати батька... Один з них розмахнувся рушницею і сильно вдарив діда по голові прикладом. Без усякого звуку дід трупом звалився на землю...

Батька й діда хоронили другого дня. На похорони зійшлося багато людей, які співчували нам у великому горі. Після похорону гуртки людей довго розмовляли між собою про страшну подію минулого дня. І, хоча з острахом та озираючись, всі осуджували тих бандитів-більшовиків та кликали Божу кару на їх голови. Тільки наш сусід Бондаренко наперекір усім говорив:

— Ніхто йому не винен... Він ще й мене тягнув за собою. Треба було йому того Петлюри? От тепер і має.

Люди з обуренням поставились до слів Бондаренка і нарікали на нього: — Хіба Петлюра та ті, що з ним, не боролись за наших людей і проти того всього, що ми зараз бачимо й маємо? Чи він не хотів для нас добра? А тепер може хтось з-поміж нас і видав його на цю страшну смерть... Не тобі, Бондаренко, його судити. Ще Бог знає, що з тобою буде...

Після тих подій в нашій осиротілій родині не було вже радісних днів. Сум заволодів нашими душами і жах завжди переслідував нас. Довго ще перелякані діти ночами схоплювалися, переслідувані страхіттям заподіяного нашої родині лиха.

Після кожного несподіваного звуку чи гавкання собак, не тільки вночі, а й удень, ми всі тремтіли, щохвилини очікуючи чогось жахливого, нелюдського. Постійний страх гнітив нас. А скільки сліз вишлякали материні очі? В безодні тяжкого горя перебувала наша родина. Ми не знали, що таке спокій.

Так проходили роки, протягом яких нашій матері доводилось надмірно працювати, щоб якнебудь забезпечити осиротілу родину та виховати дрібних дітей. Я допомагав матері у всьому і ходив до школи.

1927 року, коли я мав 15 років, мене як "класово-ворожий елемент" вигнали з школи. То означало, що і в інших місцях мені заборонено вчитись...

Надійшла осінь і зима 1929 року. Вони принесли для нас нові страшні дні.

Однієї ночі до нашої хати знову ввірвалися більшовики і вимагали від матері золота. Мати їм віддала все, що мала. Та на цьому більшовики не задоволились. Вони не вірили, що їм віддано все, і вимагали більше. Один з них встромив матері в рот пістоля, вимагаючи признатися — де заховано решту. Та мати нічого не могла відповісти.

В хаті розпочалася стрілянина, із стін падали святі образи. Більшовики хватили ті образи й розламували на шматки. Розвалили піч, поламали меблі — скрізь шукали золота.

Перелякані діти, збившись у кутку докучи, жахливо кричали. Закінчивши свою бандитську роботу і від'їжджаючи, більшовики забрали з собою й матір.

— Віддайте нам матусю!.. Куди ви її забрали?.. — В розпачі кричали діти, простягаючи їм уелід руки...

Мати повернулася додому другого тижня. Не відразу пізнали її діти. На правій руці в неї було передавлено чотири пальці. До закривавленої голови поприсихало волосся. Золоті сережки вирвано з ушей з м'ясом. З ший зірвано золотий хрестик — велику родинну пам'ятку, що переходила з роду в рід ще з давніх часів. В роті нестало трьох зубів, на яких перед тим були золоті коронки.

Про страту тих зубів мати розповідала таке: Один з большевиків запримитив у неї в роті золоті зуби й примусив її відчинити рота, а потім пістолем вибив їх і забрав з собою...

Так наша родина була доведена майже до повного відчаю. Часто ночами я чув, як мати схоплювалася з постелі і в безпам'ятстві щось кричала. Почувши її крик, діти й собі перелякано кричали. Не однієї ночі можна було чути ці крики розпачі в нашій нещасній хаті. Мати не хотіла більше жити. Вона молилась Богу і просила собі смерті. Часто ночами можна було почути її розпачливе шепотіння:

— Ох, діти, діти! На кого зостанетесь, кому ви потрібні? Чужі ви і між чужими. Куди підеш? Кому розкажеш свій біль, кому пожалієшся? В кого захисту та правди шукати? Кругом панує дике знущання...

З боєм у наших дитячих серцях ми прислухались до слів матері і, як тільки могли, заспокоювали її...

ГЕТЬ З РІДНОЇ ХАТИ

Проходили дні, місяці. Бригади большевицьких активістів, як татарська орда, носились по селах, розкуркулювали і нищили людське добро, надбане за десятки років тяжкої праці.

Надходило Свято Різдва Христового 1929 року. Перед Свят-Вечером, десь по полудні, я допомагав матері в її праці — приготували все до Свята. Та, глянувши якомусь у вікно, я побачив, що до нашого подвір'я під'їздила валка саней. Спереду їхали верхівці, в руках одного з них був червоний прапор. Я зразу зрозумів, що це нова акція грабунку й терору проти нас.

Притьмом я схопив свій верхній одяг, через вікно вискочив у садок і кинувся втікати. На свіжому снігу, що випав минулої ночі, залишились мої сліди. Большевики по тих слідах кинулись мене доганяти і догнали за садком, десь за два кілометри від хати. Перший, що догнав мене, тяжко вдарив мене по голові прикладом рушниці. Що потім було, я вже не пам'ятав.

Коли опам'ятався, то почув над собою дикий регіт. Реготався комуніст Завгородній. Як тільки я розплющив очі, він зараз же вдарив мене під бік ногою і крикнув: "Вставай!". З тяжким трудом я став на ноги, та зараз же помітив, що я стою босий на снігу і на мені не було верхнього одягу.

По дорозі до хати большевики реготались, брутально лаялись, штовхали мене рушницями і запитували, чи не холодно мені йти босому по снігу. Коли мене привели до хати, то я побачив у хаті й на подвір'ї великий натовп людей—"строїтелів" з ломами, сокирами й палицями в руках. Всі вони чогось шукали. Одні носили всякі речі до саней, другі прив'язували до саней худобу, інші ганялись за домашньою птицею по подвір'ї. Впоравшись на подвір'ї, один з них, видно старший, вбіг до хати і крикнув до своїх:

— Чого стоїте? Викидайте у вікна оцих жовто-блакитних недобитків, — показавши на дітей, що збились у кутку навколо матері.

І большевики хватали малих дітей та кидали через вікна у глибокий сніг. Один з них кинувся до матері, ухопив за комір і ногами виштовхав її з хати.

Подвір'я наповнилося розпачливими дитячими зойками і плачем. Безбо-

ронні діти, тремтячи від страхіття й холоду, збіглись до умліваючої матері й горнулись до неї, шукаючи в неї порятунку й захисту. І тут знову я почув п'яний голос того ж комуніста Завгороднього. Він підбіг до матері і став виганяти її з дітьми з рідного двору. Брутально лаючись, він штовхав матір прикладом у спину, підганяючи за нею дітей.

І пішла мати з моїми п'ятьма меншими братами геть з двору, а мене большевики посадили до саней і повезли з собою. Мене везли в інший бік. Оглядаючись, я бачив, як мати йшла вулицею по глибокому снігу, а черідкою за нею йшли мої маленькі брати. Віддаль між нами поволі збільшувалась і нарешті з моїх очей зникли маленькі брати, а потім і мати. Пішли вони не знати куди.

Сани, на яких везли мене й наше заграбоване добро, рухались поволі. На кожних санях сиділо по кілька тих активістів-большевиків. Більшість з них були п'яні. Деякі й на санях пили з пляшки горілку, криком співали якихось непристойних пісень. Згодом я помітив коло себе на санях чоловіка, якого знав раніше.

Це був червоний партизан на прізвище Куроп'ятник. Й пригадав, що в нас про нього говорили люди. Ще перед першою світовою війною він разом з іншими, подібними йому "приятелями", засідав на шляху під містом Ромни та грабував подорожніх. Одного разу там було пограбовано й порізано 12 подорожніх і вкинуто до глибокої криниці. Пізніше він став червоним партизаном, а тепер, як большевик-комуніст, ось працює в цій бригаді. При цій згадці в мене поза шкірою пішов мороз. Але порятунку не було. Сани під'їхали до штабу, що містився у великому будинку на подвір'ї горільчаного заводу на хуторі Перехрестівка.

ДОПИТ І ВТЕЧА

Мене завели в будинок і передали вартовому. Знесилений пережитими подіями, я присів на стілець в кутку кімнати. Незабаром в кімнату швидкими кроками зайшов комуніст Завгородній і крикнув до мене: "Встать!" Я встав. Він, підскочивши до мене, вдарив мене ручкою пістоля під бік і показав рукою на двері кабінету.

Переступивши поріг кабінету, я побачив на стіні червоний прапор, а перед ним за столом у волохатій шапці, з широким і рябим обличчям, в уніформі здорового і страшного якогось начальника ГПУ, який підвівши голову і пронизавши мене різкими очима, звернувся до Завгороднього:

— А це що за птицю ти привів? (Говорив він тільки російською мовою.)

— Та це той петлюрівський недобиток, — відповів Завгородній.

— Так, говориш, петлюровець? Ну, тепер ми з ним погуляємо. Скільки тобі років? — звернувся до мене.

— Сімнадцять, — відповів я.

— А батька свого ти знав чи ні?

— Трохи пам'ятаю.

— А де він зараз?

— Помер.

— Ха-ха-ха! Закатрупили його як собаку, а ти кажеш помер. А ось це майно де ти взяв? — і показав на стіл, на якому лежала рушниця, пістоль і набой для них. Я оторопів, не розуміючи, в чім річ. Здвигнув плечима і відповів:

— Чому воно моє? То ваше майно.

— Ти нам тут не накручуй. Ми знаємо, що воно тепер наше. Ти ось краще

розкажи, для чого ти його тримав у себе? — вже піднесеним голосом говорив той начальник ГПУ.

Я зрозумів, що цю зброю мабуть знайдено в нашій оселі під час обшуку і грабування нашого господарства. Але я про неї нічого не знав, як не міг і догадуватися, чия ця зброя справді була.

Мене почали дошитувати, вимагаючи від мене признатися, хто мої спільники, хто з тих спільників старший начальник та як ми хотіли підняти повстання проти советської влади. Наді мною почали знущатися, мене почали катувати і бити. Але я нічого не знав і не мав у чому признаватися...

Був уже пізній вечірній час. Мене скатованого вкинули в якусь кімнату. Тут, в тій кімнаті, я зустрів недалеких своїх знайомих, вони розпитували мене про те, що сталося зі мною і нашою родиною. Знайомі допомогли мені пообмивати мої рани та закривавлене обличчя. Все тіло моє дуже боліло.

Я знав, що на цьому ще не кінець, що мене чекала ще гірша розправа. І тому я задумав утікати, став обмірковувати, як це зробити. Уважно оглянув свою в'язницю. Була це звичайна велика кімната, пристосована для ув'язнених. В передній стіні кімнати була велика квадратова піч, дверці якої виходили в коридор.

З однієї стіни печі я вибрав кілька цеглин і через зроблену дірку вліз до середини печі. Відтіл через дверці печі я побачив п'яного вартового, що облизується куняв на лавці. Пізніше, як він ліг і захропів, я тихенько відчинив дверці і просунувся в коридор. Вартовий міцно спав. Надворі сторожі не було. Я був на волі.

Вибравшись з заводського подвір'я, я рішився тікати до міста Ромен, там мешкала моя тітка. Не почувачи ні втоми, ні болю від катування, я швидко пройшов майже вісім кілометрів і десь по півночі був уже в Ромнах у тітки.

В хаті тітки я раптом почув наслідки цілоденних потрясень та болі від катування. Але часу на відпочинок не було. Занадто близько були від мене мої мучителі, щоб я міг гаяти час. Рішено, що я їду до міста Маріуполя. Десь перед п'ятою годиною ранку тітка провела мене до потяга і я поїхав.

В потязі мені робилося все гірше і гірше. Страшно боліла голова. Десь скоро, очевидно, я втратив свідомість, бо нічого не пам'ятаю з цієї подорожі.

ВТЕЧА З ЛІКАРНІ ДО МАРІУПОЛЯ

Коли я опам'ятався, то побачив себе на ліжку в лікарні. Це було в місті Кременчуці. Хворі розповідали мені, що чотири дні тому мене непритомного привезли сюди якись два військових залізничної служби.

Мене збентежили ці нові обставини. Я знав, що мені прийдеться ще когось пояснювати мою підозрілу хворобу. Я став обмірковувати й придумувати пояснення на випадок слідства. Але першою думкою було — хоч трохи почувось здоровим, не буду чекати, втечу з лікарні. Але виздоровіти і втекти не встиг.

Десь під кінець другого тижня мого перебування в лікарні до нашої кімнати зайшов лікар і з ним — два службовці міліції. Підійшли до мене. Лікар запитав мене про моє здоров'я.

— Слава Богу, краще, — відповів я.

— Ось тобі на, ти що, в Бога віриш? — сказав один з міліціонерів.

— Так, мене Бог спас від смерті.

— Це я тебе з цим лікарем спас, а не Бог, — сміючись сказав міліціонер.

Я подякував лікареві й міліціонерам за спасіння. Лікар, побажавши мені більше поправлятися, пішов, а міліціонери почали мене допитувати — коли і хто мене так побив. Я розповідав їм, що встиг до того часу придумати.

— Їхав я з Ромен і мав пересідку на станції Ромодан. Потяга треба було чекати декілька годин. На станції я пішов до вбиральні. Там мене схопили якись бандити, затиснули рот, щоб я не кричав, і потягли із станції до якогось рову. Там вони допитувались про якусь зраду двох їхніх товаришів і тяжко наді мною вони знущались. Пізніше, певно, зрозуміли вони свою помилку, бо перед приходом потягу мене відпустили, але загрозили смертю, якщо я про це комусь скажу.

Мої пояснення, очевидно, заспокоїли міліціонерів. Після підписання протоколу вони побажали мені скорого выздоровлення і відійшли.

Хоч це перше слідство скінчилося для мене добре і я був ще хворий, але не лежалося мені в лікарні. Я все чекав нової небезпеки. Хоч я вже був на віддалі понад двісті кілометрів від моєї місцевості, але все передчував, що я близько від своїх катів, які легко можуть відшукати мене серед таких обставин. Тому не раз я просив лікаря, щоб виписав мене з лікарні. Нарешті, 23-го дня, лікар виписав мене з лікарні. В той же день я від'їхав до Маріюполя.

Десь на початку лютого 1930 року в Маріюполі я дістав роботу вантажного робітника при доменних печачах. Одноразово я вчився в технічній школі. Дуже тяжко доводилось працювати на нічній зміні при вивантажуванні руди з вагонів, а вдень — відвідувати школу. Та ще гірше від тієї праці — томили й нищили мене думки про матір та братів. Я не мав можливості хоч щонебудь довідатись про їхнє життя та долю. Я міг догадуватися, де вони перебувають, але боявся писати до них, бо це дало б можливість моїм катам відшукати мене. В таких умовах жив я півтора року.

В ЕТАПІ ДЕПОРТОВАНИХ

10. жовтня 1931 року, прийшовши зі школи десь по обіді, я сів опрацьовувати шкільне завдання. Раптом без попередження відчинилися двері моєї кімнати і на порозі появилися гості — ГПУ. Мене заарештували й повели до авта, через кілька хвилин привезли до станції Сартана. Тут з авта мене випхнули до великого залізничного пакгазту, який був переповнений людьми різного віку: цілі родини з дрібними дітьми, старі діди, жінки, підлітки й дорослі.

Розмовляли ці люди, за рідким винятком, виключно українською мовою. Все це були українські селяни, робітники та інтелігенти, що приречені на загибель, як "класово-чуждий" і "неблагонадійний" елемент для советської влади. Без суду і слідства, тільки на підставі адміністративних вироків ГПУ, всі ці люди вивозились за межі України, до далекого Сибіру. Вночі повантажили нас до надзвичайно великого транспорту, заганяючи, як худобу, по шістьдесят осіб у кожний товарний вагон.

Це вже був другий транспорт зі станції Сартана. У той час тут було скупчено коло дев'яти тисяч людей, приготіваних до депортації.

У жахливих умовах опинилися всі депортовані. Вікна вантажних вагонів забиті так, що не було доступу свіжого повітря і це особливо тяжко відчували хворі, старі та діти. До того ж це повітря псувалось і від "бачків-параш", що стояли у вагонах. Могли спати на долівці тільки хворі, старі й діти, а інші спали сидячи. З собою люди змогли захватити тільки таку кількість одягу (рядна, коци, теплі хустки тощо) й харчів — яку могли нести на собі. Раз на чотири дні конвой відчиняв двері вагону. Це був, так званий "режимний тер-

мін“, коли конвой на весь вагон видавав 40 літрів (четверо відер) води та по одному кілограмові хліба на особу. Тільки деякі люди мали трохи своїх харчів, а більшість голодували.

В таких умовах — без повітря — люди масово гинули, переважно діти та старі. Умирили в страшних муках. Померлі залишалися у вагонах до того ”режимного дня“, коли конвой викидав їх з вагонів у залізничні рови.

Матері й батьки, рятуючи своїх дітей, збирали з-під себе сечу, давали їй відстоятись й охолонути, зливали зверху чистішу частину й напували нещасних дітей та хворих. Для свідомої людини це може здаватися нісенітницею. Але так було — розпач штовхав людей на все, щоб тільки спастися.

Довго їхав наш транспорт, великі міста проїздили ми ночами, тому не завжди могли розпізнавати місця нашого маршруту. Але ми знали, що проїздили Сталіно, Харків, Курськ, їхали повз Москву і через Саратов. Шістнадцятого дня вранці наш транспорт прибув на станцію Надеждінськ, на східноєвропейському Уралі. Тут нас вигнали з вагонів і, оточивши вартою, пішки погнали в північносхідному напрямку від Надеждінська в глуху і безлюдну тайгу.

Люди несли на собі свої речі. Дітей і хворих везли якісь підводи, чи то були робітники чи колхозники, добре не знаю. На ночівлю варта вибирала зручне для охорони місце, і так люди й спали під відкритим небом.

У ТАЙЗІ ЗА УРАЛОМ

Четвертого дня, десь під вечір, за сімдесят кілометрів від Надеждінська, вдовж всієї нашої колони по тайзі пролунали викрики варті-конвою: ”Вніманіє! вніманіє!“ . Глянувши в той бік, звідки доносились вигуки, ми побачили службовця ГПУ, що стояв на високому пеньку. Відкашлявшись і дочекавшись тиші, він закричав до нас:

— Ваша Україна ось тут! — і показав рукою на глуху тайгу, що ликовісно шуміла над головами. Хто тікатиме звідси, той буде розстріляний, — і на цьому закінчив свою промову.

Люди почали будувати для себе примітивні тимчасові курені, шатра й землянки. Пізніше вже будували більше сталі приміщення — бараки. Інструменти для праці привезли слідом за нашою колоною на підводах. Бараки будували з кругляків ялиці і піхти на прокладках з лісового моху. Від роботи були звільнені тільки жінки, що мали малих дітей. Бездітні жінки й діти-підлітки обдирали на зрубаних деревах кору, збирали мох.

Життя не налагоджувалось, а з дня на день погіршувалося. Насувалися суворі сибірські холоди. Люди перестуджувались. Незабаром прийшов грудень місяць, який спричинив серед нас страшні спустошення. Щодня замерзали десятки не тільки дітей, старих і хворих, а й здорових дорослих людей.

Вдень і вночі не переставав розпачливий плач і крик пообморожуваних дітей. Люди божеволіли. Матері убивали або вшали своїх дітей і тут же покінчували й з собою. Кожного ранку можна було бачити трупи дітей і дорослих, особливо жінок, що висіли на деревах, покриті сріблястим інеем.

Тільки в січні 1932 року з тяжкими зусиллями ми змогли як-так докінчити будівання бараків для житла. Бараки були різної величини, розмістили в них по 5-10 родин. Тепер врятувалися від холоду, але не врятувалися від поширених хвороб: шаліли тиф, цинга, дизентерія тощо. Голодні люди легко піддавалися хворобам і масово гинули.

Крім житлових бараків для самих нас, в'язнів, ми побудували ще три кращих бараки — один для житла службовців ГПУ (енкаведистів), другий для склепу під технічні матеріали та інструменти, а третій, що стояв на від-

далі від інших бараків — для харчових продуктів. У цьому бараці жив начальник залізничної станції, яку тут же в цей час і почали будувати. Він же й розпоряджався видаванням харчів.

Після закінчення будови всіх тих бараків в'язні розпочали будувати залізничну лінію в напрямку до Надеждінська. Наш табір був тоді, мабуть, крайньою в тайзі точкою тієї залізниці. Залізницю будовано, очевидно, для використання тутешніх підземних надр та вивозу лісу.

Наша праця була не нормована, хоч і говорили, що будуть для нас встановлені норми. Наглядали за нами озброєні з собаками енкаведисти, працюю керував виконроб (прораб) на прізвище Аліманов, були десятники й майстри.

Харчували нас так: Для родин пайки харчів видавались на руки. Пам'ятаю, що хліба видавали по 250 грам на день. Одинаків годували з загального казана, в якому варили більше всього "уху" з смердючої риби, що її доставляли з військових склепів. Рідше варили сун з гречаної чи сагової крупи. Також часто давали оселедці і два рази на тиждень по 50 грам м'яса.

В квітні місяці, тобто після шести місяців перебування в тайзі, з нашого транспорту, що нараховував 4.800 людей, залишилося живими 2.300 осіб. Решта — загинули від холоду, недоїдання, хвороб і самогубства. Дехто ризикував врятувати собі життя втечею. Але майже всі ці відважніші були зловлені й постріляні або заслані до спеціальних концентраційних таборів. Інші втікачі загинули в тайзі від холоду й голоду.

Взагалі будь-яка втеча була майже неможлива. Сибіряки зі зброєю бродили по тайзі й полювали за тими, хто втікав з заслання. Большевицька влада цим своїм посіпакам—"мисливцям" за зловлених людей платила більше, ніж за шкури забитих хутряних звірів. Так за одного спійманого живого чи забитого втікача ці "мисливці" діставали пуд білої муки, один літр горілки та 100 рублів грішми...

Влітку було трохи легше. Менше гинули люди від холоду. Жінки, старі й діти збирали по тайзі й сушили на зиму гриби, збирали лісові горіхи, ягоди, клюкву тощо.

7. листопада 1932 року над докінченим будинком залізничної станції нашого "посьолка", який було названо іменем Сталіна, висів плакат з написом російською мовою: "Да здравствует великий вождь і учитель всех народов товарищ Сталин". А над цим плякатом, вгорі на будинком станції, в холодному повітрі гадюкою викручувався червоний прапор, що холодив нам серця.

ВТЕЧА ТАЙГОЮ

Першого травня 1933 року я був вільним від праці вдень. З своїм вірним товаришем Миколою вийшов з виселку в тайгу. Ми пригадували собі цей день, як його проводили в Україні, пригадували ми й своїх рідних, думали про їх долю: чи вони досі живі й де вони? Наші стурбовані серця й думки літали десь по Україні. Говорили й журились ми й про свою долю, що ось тут, закинуті в глуху безодню тайги, голодні й напівголі коротасемо молодість. Довго так не витримаємо, напевно загинемо, як уже загинули тут тисячі наших земляків.

Ми ж ще молоді, ми ще не бачили життя! Ні, ми не хотіли вмрвати. Нам хотілося жити і жити на волі. Ми знову, як і колись, говорили про те, якби нам втекти звідсіля. Але щоб тікати тайгою, треба мати будь-яку зброю, бо без неї в тайзі загинемо. Наші мрії перекинулись до діла: почали обмірковувати, як дістати зброю.

По обіді ми повертались до свого виселку й проходили коло станції. І ось побачили начальника станції, що з своєю родиною збирався виїздити. Захо-

завшись в чагарнику, ми стежили за приготуванням того начальника і побачили, що він забрав з собою рушницю й пістоль. Значить, мислівська рушниця його залишалася дома. Начальник станції від'їхав скоро в напрямку Надеждінська. Дома залишалася тільки його старенька мати.

Не встигли ми добре розглянутись, як з хати вийшла старенька начальникова мати з відром і рушником на руці й попрямувала до хліва. Ми зрозуміли, що вона пішла доїти корову. Миттю кинулись до хати, вхопили рушницю й набої до неї та скоріше втекли в чагарники, де приховали це все. Потім скоренько повернулись до виселку, непомітно взяли всі свої потрібні для дороги речі. Не забули також "позичити" в наших сусідів і сковороду, запевнивши їх що через кілька хвилин повернемо. І зараз же залишили наш виселок, намагаючись якомога скоріше й найдалі відбігти в глибину тайги.

Третього дня, коли нам здавалось, що вже досить далеко відійшли, ми вирішили довільніше відпочити. Обрали вигідне дерево і розтанувались до відпочинку. Треба було приготуватись у дальшу дорогу, добути харчів. Я з рушницею пішов у тайгу полювати. Микола розклав вогонь та для відпочинку на гілках того дерева заплітав гамак.

Десь за годину я повернувся з полювання і приніс дику кізку. Микола, побачивши здобич, дуже зрадів і зразу ж став поратись коло неї. Незабаром на сковороді шкварчало м'ясо.

Відпочивши, другого дня ми знову були в дорозі. Без компасу, орієнтуючись природніми ознаками тайги, ми обходили північносхідним напрямком поселення тих сибірських "мисливців", що полювали на втікачів.

Далека й тяжка дорога лежала перед нами. Ми були свідомі того, що всяка лиха пригода та грізні небезпеки чекали нас в непрохідній тайзі. Ночувати в тайзі на землі не можна, бо вночі могли напасти дикі свині, шакали, рись чи інші звірі. Ночувати можна було тільки на дереві, але теж не на всякім. Для ночівлі треба вибрати таке дерево, щоб воно було самотнє і щоб його гілляки були осторонь на кілька метрів від гілляк інших дерев. Це для того, щоб такий хижак, як рись, не зміг перескочити з будь-якої деревини на нашу. На самотнє дерево рись не лізе. На такому дереві з гілля ми сплітали собі гніздо-гамак, в якому можна було спати.

Часто, ідучи звіриними стежками, приходили ми прямо на спокійно сплячого ведмедя, часто перед небезпекою від диких свиней вилазили на дерева, де, притаївшись, тихо чекали, доки вони зникнуть. Але найгірша біда прийшла на нас нещасних тоді, коли мій вірний друг Микола захворів на дизентерію. Уже через декілька днів Микола дуже ослаб і ледве-ледве йшов. Ці обставини тяжко непокоїли й турбували нас обох.

На п'ятнадцятий день нашого подорожування номер мій вірний товариш Микола. Остався я сам серед безмежних просторів тайги. В тяжкому горі похоронив я свого товариша, положивши його тіло між двома деревами, які повалила буря. Зв'язав їх корою і поставив над ним хрест. Заплакав, прощаючись з мертвим другом, і того ж дня вже один потонув у непрохідну безодню тайги.

САМ У ТАЙЗИ

Цього ж дня я натрапив на дикий берег невідомої річки, вода якої текла з півдня на північ. Річка перерізала мені шлях, по якому я тримав напрямок. Мені потрібно було переправитись на правий її берег. Скотив дві звалені сухі деревини на берег річки, зв'язав з них пліт і увечорі успішно переплів на правий берег. Пізніше я довідався, що це була річка Тобол, яка впадає до річки Іртиш.

Після смерти мого товариша Миколи настали для мене жахливі сумні дні. Не було вже з ким порадитись, не було до кого заговорити. Я зовсім здичів. Життя моє стало звіринне: я забув дні і числа. Скільки днів перебував в дорозі, я не знав. Не міг навіть пригадати, скільки днів минуло від смерти Миколи. Про все я забув. І все більше й більше тяжчою ставала моя подорож. Не уявляв собі, де я, в яких віддалях від людських селищ. А до моєї рушниці вже залишилось лише три набойі. Прикладав всіх зусиль, щоб щоденно якнайбільше пройти. Але сили мої з кожним днем слабіли. Втрачалася віра, що я переможу цю безодню страшної тайги.

Одного разу, невимовно втомлений та зголоднілий, я вибрав місце близько від води, щоб відпочити та приготувати щось з'їсти. Підійшов до струмка набрати води і, глянувши у воду, побачив там якусь страшну тінь. Здритнувся від страху і зляканими очима водив навколо по деревах, шукаючи ту постать, що побачив її в дзеркалі води. Та нічого подібного ніде не було. Уже вдруге глянув у воду й впізнав сам себе: голова, шия, обличчя все це заросло не волоссям, а якимсь страшним віхолям. В такому вигляді мене можна було прийняти за первісну людину. Зварив у казанку м'ясо й гриби, сів на повалене дерево й з жадобою їв свою страву. Ненароком глянув убік і в кількох метрах від себе побачив щось біле. Мені здалось, що то папір. Промайнула радісна думка: я, напевно, вже десь близько від людських осель. Схопивсь і побіг подивитись. Але це були два людські черепи. Лежали вони один від одного на віддалі кілька метрів, а далі біліли ребра та інші людські кістки.

Мене неначе жаром обсипало, — так непріємно вразила мене ця несподівана нахідка. У голові блискавкою пролітали всякі думки. Швидко, як тільки міг, я залишив це місце і зник в тайзі.

Фізично до нестями я був знесилений, морально розбитий. Мене огортав відчай. Уже страчено останній набій до рушниці, а разом з ним зникла вся моя надія врятувати своє життя. І так, з втраченою надією, з останнім шматком м'яса, що бовтався в моїй торбині за плечима разом з казанком і сковорідкою, в чунях на ногах, ватяних штанях і ватяній фуфайці, в яких повно вошей, я спотикався далі по тайзі.

КОРОТКА ВОЛЯ

Одного ранку я несподівано почув свисток паротягу. Не вірив своїм ушам. Припав до землі і з тремтінням прислухався, чи не повториться він ще раз. І він повторився. Я почув кілька далеких і довгих звуків. Радісно схопився з землі і, напружуючи останні сили, швидкими кроками пустився в тому напрямкові, відкіля почув ці радісні звуки. Скоро я побачив порубку лісу, а десь по полудні я вийшов на околицю лісу, звідкіль було видно в долині якісь людські житла.

Зупинився на узліссі й сльози радості потекли з моїх очей, але думки скоро прогнали ту радість. Куди йти? В такому страшному, нелюдському вигляді... Кожному буде ясно, хто я такий. Знову можу потрапити в неволю, від якої з такими труднощами тікав...

Але іншого виходу не було. Мусів іти до першої хати, що стояла найближче до лісу. І пішов з надією спробувати щастя упроситись до людей і, якщо пощастить, привести себе до людського вигляду. Й зайшов до хати і привітався. Всі, що були в хаті, глянули на мене переляканими очима, але на моє привітання відповіли.

Я зразу почав просити порятунку й благав їх не видавати мене. Не чекаючи на запити, я зразу розповів господареві: хто я та з яким горем прийшов до його хати. Вислухавши мене, господар щиро пообіцяв допомогти мені чим

тільки зможе. Господар розповів про те, як його предки попали в цю сибірську місцевість та що вони походять з України, з Полтавської губернії.

І ось аж тут я довідався, що моя подорож тайгою тривала 42 дні. В гостинну хату цих добрих своїх земляків я вступив 11. червня 1933 року. Господарі допомогли мені всім: я помився, почистився, одягнувся в подарований господарями інший одяг. Дістали мені, тільки вже на чуже прізвище, документ з одного лісопромхозу. Після шестиденного відпочинку та гостинності в цій родині з харчами на дорогу я від'їхав в напрямку Новосибірська.

В Новосибірську на залізничній станції випадково познайомився з одним інженером, що приїхав сюди в командировку з Хабаровська. В розмові зі мною той інженер побачив, що я розуміюся на тих силових установках, що були під його керівництвом на його заводі. Він запропонував мені їхати з ним і обіцяв працю на одному з підлеглих йому заводів. Звичайно, я погодився на таку пропозицію і виїхав до Хабаровська.

Уже на початку липня я працював на деревообробному заводі в Хабаровську. Хоч і в далекому, суровому й чужому краю, але я був на волі. Усю свою силу вкладав у вільну працю і цілком віддавався їй. Мене захоплювала техніка, я хотів учитися при всяких обставинах. І мої мрії здійснились.

1934 року я зміг вступити до авіашколи цивільної ("гражданской") повітряної флотії "без відриву від праці" на заводі. Школу я відвідував вечорами. Наука мені давалась легко. Учився на бортмеханіка. В короткому часі я мав великі успіхи з теоретичної підготовки.

У 1936 році, весною, мене допущено до практичної підготовки. Тут я теж мав добрі успіхи. Мене ставили в приклад іншим. З цього приводу мою фотосвітлина вміщено було в советській пресі. І ось, як я довідався пізніше, ця світлина й стала причиною моїх нових страждань.

У ХАБАРОВСЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ

Всевидяче НКВД мене знову знайшло. 8. червня 1936 року о 1-ій годині ночі я був заарештований, а за півгодини я вже опинився за високими мурами хабаровської в'язниці. Перше, що я побачив за тими високими мурами — це тисячі вишикуваних на подвір'ї в'язниці людей, які мовчки чекали на відправку етапом десь далі.

Мене повели сирим, подібним до глибокого підземелля, коридором, в якому смерділо трупним смородом. Тюремні слуги підвели мене до однієї з камер, відчинили двері і сильним стусаном у спину вихнули в якийсь натовп та й замкнули двері.

Я усвідомлював, що тут, поблизу десь, ліквідують жертви, приречені на смерть. "М'ясорубка" працювала не тільки вночі, але і вдень. На місце страчених щоденно впихали в камери все нових і нових людей...

Ці рядки пишу через 12 літ після того, як був я у хабаровській тюрмі, пишу далеко, далеко від Хабаровська і від кордонів жахливої тюрми народів — СССР. І коли тепер оглядаюся назад через велику відстань років і простору — страхіття советської каторги не вкладаються в межах нормальної людської уяви. Боюся, що в дечому мені не будуть вірити ті, кому доведеться читати ці рядки, але, на превеликий жаль, все те, про що я так просто і невміло розповідаю — все це є жахлива, але незаперечна правда підсоветської дійсності.

Люди у в'язниці стояли на ногах місяцями і гниючи умирали. Пухлі члени людського тіла тріскались, тіло гноєм стікало на цементову підлогу камери, де ця мокрота чвакотіла під ногами.

Як ніч, так і день брязкотіли ключі та замки у дверях камер. З камер безнастанно виводили в'язнів на катівський допит. Звіди не всі вертались

пазад до камер, багато їх лягло трупами під руками слідчих катів. Таких товаришів по камері називали "щасливими", бо їхні муки назавжди скінчились. А ті, що вертались з катівень, майже ніколи не приходили — їх приносили і вкидали до камер напівмертвих, окривавлених, неподібних на людські тіла, а як якесь місиво людського м'яса. І ці звівчені катами люди залипались лежати під ногами стоячих, тут же при вході в камеру, біля "параші", на цементовій підлозі, до якої прилипали їхне понівечене тіло. А коли приходили вони до пам'яті, то кричали страшним, нелюдським голосом. І тут же щоденно в страшних муках умирали. А тих, хто залишився живим на чершому допиті та не підписав диктованих зізнань, чекало чергове катування.

Однієї ночі забряжчали замки коло нашої камери. Всі ми касторожились і з завмерлими серцями чекали, кого це йдуть брати до катівні?.. Відчинились двері камери і голос прохрипів:

— Васюта!

— Я, — відізвався священник і став просуватися в натовпі в'язнів до дверей.

— А! Це ти, чорт патлатий... — простягнув кат руку і ухопив священника за бороду, рвонув з камери і кинув його в коридор. Гримнув дверима і замкнув.

Довго ми чекали священника. Камеряни говорили між собою, що на цей раз він певно не витримає катування і вже не повернеться назад. Один із старших наших камерян підніс схилену голову догори й промовив:

— Царство йому небесне! Він щасливий, не буде вже терпіти більше катівських знущань, — згис зуби і знову схилив свою голову на плече переднього свого сусіда.

Аж ось брязнув замок, відчинилися двері камери і сильним махом кати кинули священника просто на нас. Закривавлене його тіло впало на загноєну цементову підлогу. По камері пішов незвичкий для нас пахін чогось смаженого. Ми дивилися один на одного, не розуміючи — що б то могло бути. На ранок священник прийшов до пам'яті. Він показав нам покусане своє тіло і розповів, — що він того дня перетерпів:

В підвалі в'язниці було спеціально розведено багато шурів. Кати роздягали в'язня наголю, намазували його тіло старим пересмаженим салом і через спеціальний люк згорі на мотузковій зв'язану людину опускали в підвал до шурів. На запах голодні шурі кидались гризти людину. Від болю і жаху людина втрачала свідомість, божеволіла або й зовсім гинула. Священника Васюту витягли з підвалу ще живого і він підписав на себе все, що було йому продиктовано...

Незабаром мене також взяли до слідчої кімнати. Перше, що я побачив перед собою, був символ пекельних мук — криваве "красное знамя". Воно висіло над столом слідчого ката. Всі попередні мої страждання відбувались завжди під червоним прапором.

— Значить мене знову будуть катувати — подумав я.

Зовнішній його вигляд слідчого був занадто страшний: без правого вуха, перебитий ніс. Груді обвішані медалями та орденами, — зразу видно було, що це вірний кремлівський слуга. Побіч нього на м'якому дивані сиділи два здорові з "червоними мордами" кати з позакачуваними рукавами, наче різники. Слідчий став мені читати акт обвинувачення, вимовляючи з притиском деякі слова. Обвинувачення починалось ще від покійного мого батька:

"Отец бил петлюровец... С оружием в руках выступал против советской власти... Стрелял коммунистов и беспартийных большевиков... Теперь замаскировался под чужую фамилию, пролез в нашу индустрию и воздушный флот... Пользовался авторитетом и доверием, проводил между рабочими и льотчиками контр-

революційною роботу, агітував протів партії большев'іков... Їго цель была подорвать мощь Советского Союза...”

Чув я тільки окремі речення. Раптом кат крикнув до мене: "Подписать!" Я не міг промовити слова. Моє мовчання розлютило ката. Він знову кричить і з розмаху вдарив мене пістолем у скроню так, що я впав під стіл. Я підвівся з підлоги, намагався доказувати свою невинність. Слова мої ще більше дратували ката, він з перекошеним від люті обличчям, крикнув до катів:

— "Взять его в баню! Там заиграйте ему..."

Завели мене в льодовню, примусили роздягтись наголо, зв'язали мені руки над головою мотузком і підтягли на "кронштейн". Сильний струм льодової води вдарив на моє тіло. Я скоро знепритомнів. Коли прийшов до пам'яті, то побачив, що лежав на цементовій підлозі. Кати натягували мою шкіру й гумовими палицями били по голому тілі (по тюремному це звалось "отрубиванієм банок").

— Я підпишу, що хочете, щоб скоріше скінчити своє життя, — крикнув я з останніх сил до катів. Ще гірше кинулись на мене кати, напевно, і вдруге я знепритомнів, бо не пам'ятаю, як, коли і що я підписав.

Деся на початку липня, по полудні, в коридорі в'язниці заметушився конвой. Бігали з якимись паперами, викликали в'язнів з речами. Незабаром викликали мене та священника Васюту. Нас, в'язнів, вивели з коридорів в'язниці на подвір'я і там вишикували в колони. За якийсь час на підвищенні за огорожею, тут же в самім подвір'ї, появилися якісь "начальники".

Вони нам зачитали спільний акт обвинувачення, а потім, викликаючи кожного з нас, зачитували статті та термін ув'язнення в концтаборах. Я чув тільки: "по статті 58-А, 58-Б, 58-В, 58-Г і так далі. Все це були статті за "контрреволюцію".

Почув я з уст катів і своє прізвище. Мене було покарано також 10 роками ув'язнення та після цього 5 роками позбавлення громадських прав. По закінченні цієї "судової" процедури нас на тому ж подвір'ї тримали до вечора. Як стало смеркати, нас вивели з в'язничих воріт, оточивши посиленням конвоєм та великою кількістю муштрованих собак, і повели в напрямку залізниці. Там загнали до товарних вагонів. Пізнього вечора наш транспорт вирушив в невідомому для нас напрямку.

В СПЕЦТАБОРІ НКВД

Другої ночі привезли нас на місце призначення. Це був концтабір спеціального призначення. Страшна система охорони оточувала табір. Через кожних 150 метрів стояли вежі з скорострілом, а під ними спеціальні тепляки з собаками. Навколо табору в три ряди — огорожа з колючого дроту.

В таких умовах ми приступили до побудови таємного стратегічного пункту, назва якого нам була невідома. Ми лише догадувалися, що це мали б бути підземні ангари або амуніційні склени. Тут було скупчено більше десяти тисяч політичних в'язнів, яких держали в особливо суворому режимі. Всі в'язні були позбавлені права не тільки листування і читання будь-якої літератури, але ще два рази на тиждень всі в'язні були брутально і ґрунтовно обшуквані. У кого було знайдено хоч шматочок паперу та олівень, той був розстріляний.

В цьому концтаборі — "спецлагерь НКВД", як я довідався пізніше, були люди переважно трьох категорій: 1. "клясово чуждий елемент", що зброєю чи пропагандою боролись проти большевиків; 2. духовенство відродженої Української Автокефальної Церкви і 3. селяни, що відверто робили спротив советській владі під час колективізації і розкуркулення чи розкуркулени, що

ховались під чужими прізвищами. Всі ці в'язні, багатьом з яких розстріл замінено каторгою на довший термін, були приречені советською владою на фізичне знищення. З цього концтабору ніхто не мав вигляду вийти будь-коли живим. Їх в найбрутальніший спосіб експлуатували і нищили.

Між нас засиляли спеціальних "шпиків", які підслухували розмови. Коли хто виявляв між в'язнями непошану до советських вождів чи советських установ, або, взагалі, проявляв якесь невдоволення, про це негайно вони доносили. Цих "бунтарів" без будь-якого слідства розстрілювали або нацьковували на них собак, які їх розривали на шматки.

Пригадую собі такий випадок: Один в'язень виконував виробничу норму на "трасі", викидав з глибокої траншеї відбиту грудку вічної мерзлоти. Це було понад його силу. Від надзвичайного напруження, в нього розірвалася пліва і кишкі вилізли під шкіру. Ухватившись руками за живіт, пещасний в'язень простогнав: "хай би Сталінові вилізли отак очі, як оце мені кишкі". Того ж вечора цей вислів був відомий НКВД і в'язень був розірваний собаками.

Коли хто з в'язнів на 2-3 хвилини запізнювався вискочити з барака до вишикуваних колон, що відправлялись на працю, таких збирали в окрему групу і виводили в ліс на кару. Кожному з них розтібали на одязі гудзики, спускали штани та прив'язували назад руки до дерева. Руки назад прив'язували для того, щоб людина не могла оборонятися від комарів, що хмарами нападали на голі місця їхнього тіла та пили кров.

Простоявши під такою інквізицією 2-3 години, тіло людини, особливо лице, приймало вигляд надутого пухиря. Очі, ніс, рот, вуха запухли так, що людина зовсім нічого не бачила й не чула. Після цього в'язнів відводили, а частіше втягали до бараку, де вони кілька днів конали, а потім, якщо не вмирили, знову йшли на роботу.

В ґрунті глибокої й вічної мерзлоти при високих нормах виробництва, каторжна праця виснажувала людей до останніх їх сил. За вироблену норму видавали 800 грамів хліба на день. Але цих норм ніхто не міг виконати. В більшості, при не виконаних нормах, в'язні одержували пайку в 250-300 грамів хліба на день, а це ще більше виснажувало людей до останніх сил.

Тяжка була зима 1937 і 1938 років. Це були найтрагічніші для нас роки. Багато тисяч в'язнів загинуло від голоду, холоду, розстрілів та інших тортур. Тоді були побільшені норми для праці, а харчування стало ще гірше.

На "трасу", цебто на робочі участки, в'язнів виганяли з табору вдосвіта командами по сотні людей. До табору поверталось з кожної сотні 85-90 осіб. Так було щодня. Безсилі люди не витримували суворого північного холоду і так, з киркою чи ломом в руках, замерзали в тих "котлованах" чи "траншеях".

Обморожене тіло людей — ноги, руки, обличчя, — все це гнило без будь-якої лікарської допомоги. Навіть найтяжчі поранення чи ушкодження не давали права на звільнення від праці. Обморожені, поранені і хворі люди мусіли працювати до останньої хвилини, поки гниюче тіло не покривалось льодовим струпом і люди трупами падали при роботі.

В баракові, де я мешкав, було нас 600 людей. Встаючи вранці до праці, щодня ми бачили перед собою 7-10 трупів своїх товаришів, що навіки заснули вночі. Гірко жартуючи, ми називали їх "симулянтами", бо вони назавжди відмовились від "соціалістического строительства".

Цьому жахливому нищенню людей не було кінця. На місце загиблих, щомісяця привозили нове "пополненіє" і то виключно наших земляків з в'язниць Харкова, Києва, Полтави, Сум, Конотопу та інших міст України й Кубані. Від цих своїх земляків ми діставали вістки про події в рідному краю. Там

саме в той час шалів страшенний терор, що відомий був під назвою "ежовщина". Тоді ми також довідалися, що знаходимось десь біля 200 кілометрів на північний схід від м. Благовещенська.

СОБАКИ ВИКОНУЮТЬ ПРИСУД

В січні 1938 року, не пам'ятаю вже якого дня, лаштували нас в колони, щоб гнати до праці. Цього ранку кипів страшний мороз. Люди, стоячи в колонах, тремтіли від холоду. Пообморожуване тіло на морозі лопалось, з ран виступала кров і тут же зразу замерзала в лід гнійно-червоної барви. Ось з наговту в'язнів почулось декілька вигуків:

— "Постріляйте нас!.. Ми замерзаємо, ми зовсім непридатні до праці".

Конвой заметушився. Зразу ж про це було докладено начальникові корпусу. І вже за декілька хвилин весь концтабір опинився під великою охороною. Наші колони оточив посилений конвой з собаками та скорострілами напоготові. Вишикували в струнку колони й наказали не ворухитись.

Поперед колон появилася на автомашині начальник концтабору зі своєю охороною. По його наказу з колон виводили кожного десятого і, приблизно в сто метрах від нас, лаштували в окрему колону. Мій батько-священик, Васюста, стояв десятим за мною. Переглянувшись ми мовчки з ним і він пішов назавжди від мене.

Відчинились ворота з задньої сторони концтабору і туди направив конвой опих відібраних 57 людей. Далі за ворітьми вони пішли вже без конвою. На тій площі НКВД вишколювало собак. Нам скомандували обернутись в той напрям, куди пішли вирвані з рядів наші товариші. Дивились ми їм вслід й чекали, що буде.

Аж ось, із тепляків мчанням вихром кинулись собаки на безсилю і оторопілих людей. Великі і люті собаки, навчені валити людей, хватили людей за горло і майже вмить зім'яли під себе наших нещасних друзів. За якусь чверть години вже не було видно жодної людської постаті, а ще пізніше видно було на собачій площі лише клапти брудного одягу та розірвані людські тіла, над якими догори підносились густа пара на морозі.

Після цього наш кат-начальник корпусу повернувся і вигукнув до нас: "Ну, хто ще чим недоволен?.."

Та була вже мовчанка. Тільки в колонах упало декілька десятків людей, що не витримали такого довгого стояння на тому морозі. По трупах наших друзів погнало нас на працю...

Тяжким мукам не було кінця. Але і рятунку не було від кого чекати. Вже і я, що, хоч і малого росту, відзначався міцним тілом і сильним духом, і я, захворів. З опухлими як мішки ногами все тяжче було мені ходити до праці. Я бачив перед собою зовсім ясно свою близьку смерть. Але я її тепер не боявся. Вона для мене була бажаною визволителькою.

Часто думав я тепер над тим, як покінчити з своїм життям. Пригадувались мені самогубства наших людей в тому жахливому поселку за Уралом. Найчастіше випадки самогубства були там повішенням. Про цей спосіб думав я. Але Бог не допустив.

НА ПСЯРНІ

Одного ранку перед нашими колонами став ходити начальник псярні. Він придивлявся до окремих в'язнів і деяких викликав до окремої, відібраної ним групи. Порівнявшись зі мною, він пильно оглянув мене і кивнув мені пальцем, щоб я вийшов до другої колони. Відібрано було 70 осіб. Конвой оточив нас і відвів до псярень. Тут кожному з нас приділили роботу. Мене приділили

до середини псярні з обов'язком мити собачі "кормушки" та підлогу псярень.

Цей день був для мене великим святом. В "кормушках" я побачив недоїжені собаками рештки м'яса, каші, хліба. Не тямлячи себе, дрижачими руками хватав я все, що бачив, і пожадливо пхав до рота, оглядаючись лише, щоб цього не зауважив конвой. Побачивши такі умови життя, я божевільно заздрив цим щасливим тваринам.

— А я людина, безправний, в холодній в'язниці, під постійним страхом голодної смерти, — говорив сам до себе. Я намагався прикласти всіх зусиль, щоб догодити і псярям і собакам, щоб якнайдовше залишитися при цій праці.

Вже за короткий час почув я себе здоровішим, онухи з ніг спали. Каторга моя стала для мене легшою. Та тяжко було дивитися на своїх товаришів, що пухлі мучилися й гинули. Я намагався, як міг, рятувати і їх від смерти. Щодня набирив я з "кормушок" всяких собачих недоїдків: кусочків хліба, картоплі, м'яса. Ховав це все в холоші штанів, під обмотки ніг, в пазуху, в рукава, в шапку і приносив голодним друзям в той барак, де я мешкав.

І всім було зрозуміло, чого вечорами всі так нетерпляче вичікували мого приходу з псярні. Як тільки я появлявся в бараці, голодні люди дико, один поперед другого, кидалися на мене і нетерпляче рвали на мені одяг, вириваючи сховані під одягом собачі недоїдки і тут же з жадобою залихали їх до рота.

На тій псярні було окреме велике приміщення для кількох сот собак. Тут же були й "матки", що виводили цуценят, яких по кількох місяцях вже починали виучувати нападати на людину. Вишкіл собак відбувався не тільки днями, а й ночами. Вишколених собак відправляли в інші місця, можливо в інші концтабори чи до військових пограничних застав. Для нас, 70-ти осіб в'язнів, на тій псярні праці було дуже багато — чистити й мити приміщення й "кормушки", палити в печах для ogrівання приміщення, рубання дров тощо...

Одного вечора, десь в кінці травня 1938 року, нас з псярні пригнали до табору скоріше звичайного. Тут ми побачили великий рух: конвой перекликав в'язнів і сортував їх в окремі колонії. Деяких з нас, що працювали на псярні, теж покликано в ті колонії. В таку колону попав і я. Відібрали нас коло трьох тисяч здоровіших і молодших людей і загнали до залізничного транспорту. Того ж вечора той транспорт з нами вирушив в невідомому напрямку.

Разом зі мною до одного вагона понало 18 моїх товаришів, що разом працювали на псярні. Були це люди трохи відживлені, молоді й однодумці. Їдучи далі в невідоме, ми говорили між собою про те, що, очевидно, знову попадемо в такі умови, де загинемо. Ми добре розуміли, що десятирічного режиму ув'язнення ніхто з нас не витримає. Перед нами маячила неминуча і ганебна смерть.

І ми, всі дев'ятнадцять друзів, дійшли до порозуміння й твердого рішення — тікати при першій можливості. Кожний з нас погоджувався вмерти при втечі і зразу, ніж вмирати повільно в терпінні та знущаннях в новому концтаборі.

ВТЕЧА З ТРАНСПОРТУ

Свій намір втечі з транспорту ми здійснили за Байкалом між станціями Каримська і Олов'яна. Цього разу наш транспорт везли десь на захід.

Про намір втекти ми оголосили всьому вагонові. В'язні у вагоні нас підтримали. У всіх була одна думка — втікати. Допшками, що їх зірвали з нар (полок вагону), ми вночі проломали дах вагону. Через цей пролом на світання, коли потяг на якомусь закруті уповільнив свою швидкість, ми почали вискакувати.

Я попав в першу трійку, що вискочила з вагону. Упали ми під насип і до-

силь потовчились, але зразу ж всі троє підхопились і кинулись втікати геть від залізниці в ліс. Перших нас конвой, очевидно, не замітив, бо за нами не чути було пострілів. Оглядаючись з лісу ми бачили, як на даху вагона швидко появлялися люди і кидалися додолу...

Розпочалася стрілянина. Тут ми побачили, що момент вибраний нами для втечі, був надто невдалий. Потяг проходив закрутом і витворював собою дугу-півколо. В'язні скакали до середини цього півкола і опинилися під перехрестним обстрілом всього транспортного конвою, що розміщався головно на передніх та задніх вагонах. Ми троє продовжували втікати, а, оглядаючись, бачили, що в'язні зіскакували далі з вагона. Нам здавалося, що з вагона вискочило багато більше, як тих дев'ятнадцять нас перших змовників. Потяг незабаром зник за гору.

Багато наших товаришів, очевидно, при паданні під нами порозбивалися або їх досягли кулі конвою, бо ми бачили тільки п'ятьох, що бігли чагарником в іншому від нас напрямку. В пляні нашої втечі було — спасайся кожний, як зможе. Тому ми не змінили свого напрямку.

Ні про долю тих п'ятьох, що ми бачили, ні про долю інших своїх друзів ми вже не знали. Чи була пізніше погоня за нами та іншими, ми також не знали. Втікали ми в глибину Бурято-Монгольського лісостепу.

В цій пустелі, гіршій від тайги, без хліба, без зброї, без будь-якого знаряддя тяжко було рятуватися. Хоч НКВД наплодило мільйони своїх псів, все ж їх не вистачає, щоб на кожному кроці можна було контролювати волю і рухи підсоветських людей. А ті підсоветські люди, як би вони не були стероризовані "всезнаючим і всевидящим" НКВД, і де б вони не були, все ж мають людське серце. Такі люди, на наше щастя, стрічалися нам по нашій дорозі і рятували нас.

На восьмий день нашої втечі ми прибули до одного міста Бурято-Монголії (міста навмисно не називаю). Довший час жили ми без документів на становищі безпритульних, користаючись і допомогою тих же безпритульних — "урків". Нарешті роздобули, звичайно підроблені-фальшиві документи, стали до праці, саяк-так пристосовувались до місцевого життя.

Але яке було те життя? У вічній тривозі проходило воно. Не було певності, що знову не попадеш до енкаведівських катівень. Одна згадка про це доводила до божевілля. Ми були в гіршому стані, як загнані зайці. А крім того, мене ніколи не покидала думка і гнітила невідома доля моєї матері й моїх менших братів. Вони завжди були перед мною такими, як я бачив їх в останнє, в той страшний Свят-Вечір, коли з зруйнованого нашого хутора вони пішли по глибокому снігу невідомо куди...

ЗЕМЛЯК-СЛІДЧИЙ ВРЯТОВУЄ МЕНЕ

У кінці 1939 року я одержав повістку — зголоситися до місцевого відділу НКВД. Це мене остаточно збентежило. Гарячково запрацювала вічно стурбована і смертельно загрожена голова.

Що робити? Втікати? І куди ж далі ще втікати? Коли втечу, то цим зразу викличу в своїх катів підозріння, якого в них ще може й немає. Якби я дійсно вже був викритий органами НКВД, то мене не викликали б, а просто заарештували. Коли ж людину викликають до НКВД повісткою, то ще можна мати деякі надії повернутися звідтіль, хоч і не зовсім "сухим". Так я собі міркував.

І я вирішив йти. Надіявся на допомогу свого досвіду, що виробився в мене обороною від постійних загроз. Советські слідчі працюють більш-менш од-

номанітно, графаретними, хоч і жорстокими, методами. Всі їхні до запідозре-них підходи, підступи, провокації, залякування, погрози, моральні й фізичні тортури мені відомі. Я привик до них, бо з дитинства випробував на своїй шкурі. Жахливі умови підсоветського життя навчили мене інтуїтивно відчу-вати небезпеку і як поводитися перед нею.

В призначений час я був перед будинком НКВД. Два вартових енкаве-дисти, розглянувши мою повістку, направили мене до одного з кабінетів цієї страхальної для всіх підсоветських людей установи.

В кабінеті було два службовці в уніформі НКВД. Один з них, як показу-вали відзнаки, був начальником високої ранги, він стояв за своїм діловим столом. Другий, меншої ранги стояв коло столу збоку і щось говорив першому. Сказавши ще декілька слів тому начальникові, він вийшов з кабінету.

Начальник попросив мене сідати на стілець перед столом і сам сів. Якусь хвилину мовчки розглядав мене, а потім, досить спокійно, але дуже офіційною для такої установи мовою, почав давати мені запитання. Коли я став прожи-вати в цьому місті? Яке моє правдиве прізвище? Чи втікав я звідти і звідти, тоді-то й тоді-то і т. д.

Спочатку я все заперечував. Але скоро переконався, що всі мої запереч-чення чи вигадані пояснення нічого не варті. Я бачив, що як перші його за-питання, так і дальніші говорили за те, що йому про мене все відомо. Я від-чув, що я вже знову в руках ката і що нових тортур, а тепер і розстрілу, мені не минути. Я був зовсім в розпачі, збитий з пантелику, алезадирливо і викли куюче, кинув йому:

— Так, я той, кого ви шукаєте!

І на тім, перебиваючи якісь його слова, кидав йому в обличчя все, чим на-боліла моя душа. Говорив про "советський рай", де людському горю немає краю, де мільйони ні в чому невинних людей по сталінських катівнях гинуть від тортур і розстрілів, де земля напоєна дитячими й материнськими сльозами й кров'ю, де кожний з "вільних" громадян цього "раю" тремтить, чекаючи своєї черги попасти в руки цього кровожадного енкаведівського правосуддя...

Говорив йому в очі не для того, щоб його в чомусь перекопати чи для се-бе помилування просити. Ні. Я говорив все це для того, щоб зі мною було, на-решті, покінчено і цим припинено мої муки. І, говорячи так, я був певний, що так воно й буде.

Але, на моє превелике здивування, сказане мною не викликало сподівано-го "справедливого" гніву цього сталінського достойника. Навпаки, його по-ведінка втратила всю свою попередню офіційність і в його очах показалися сльози. І голосом, в якому відчувався затаєний біль, звернувся він до мене, але не на "общепонятном", а моєю рідною мовою.

Він сказав, що не гірше мене він знає, що уявляє собою "советський рай", що мене він викликав не для того, щоб заарештувати чи щось інше подібне зі мною зробити, а для того, щоб мені допомогти якнайскоріше і безпечно відці-ля втекти, бо мене чекає розстріл. Допитував мене лише для того, щоб пере-конатися, чи я є дійсно той, про кого він цими днями отримав судові матерія-ли. Потім, діставши з шафи товсту теку, сказав мені, що це копії мого мате-ріялу, які йому надіслано для дослідження.

Начальник виразно дав мені зрозуміти — все, що тут сталося має знати тільки Бог і що ні він мене, ні я його ніколи не бачили, ніколи й нічого один про одного не чули. Він сказав мені прийти до нього другого дня отримати па-пери, які б свідчили про те, що я відбув присуджений мені термін ув'язнення.

Другого дня в призначений час я разом з ним був в одній установі, десь за 40 кілометрів від цього міста. Тут вирішилась моя доля. Я дістав папери і

від'їхав у свій рідний край, на Україну. З зрозумілих причин я не можу докладніше розповісти про цю людину, в якій під проклятою народом уніформою НКВД билось людське серце.

Я ЗНОВУ НА ВОЛІ

В кінці грудня 1940 року, перед самим Новим Роком, я прибув до свого рідного міста Ромен. Висів з потягу і зайшов до станції. Сів у почекальній залі, почав думати — а що ж робити тепер? Куди мені йти? Хто тут мене чекає? Колись в цьому рідному місті була численна рідня. А тепер? Я не знав куди й до кого мені йти в цей передноворічний пізній вечір.

От так, сидючи з своїми гіркими думками, я звернув увагу на одного діда, очевидно прибиральника, що з скринькою й мітлою пройшов через залю почекальні. Його старе й змучене обличчя здалось мені знайомим. Придивившись уважніше, я пізнав його. Це був колишній наш сусід Бондаренко. Я підійшов до нього й привітався. Дід пильно придивлявся до мене, але, було видно, не впізнав і запитав:

— А хто ж ти такий, сину?

Я назвав себе. Дід, почувши моє прізвище, сумно опустив свою сиву голову й мовчки стояв перед мною. Далі я вже запитав його, чого це він тут та що він тут робить?

— Та оце, як бачиш, довелось на старість бути старцем. ограбували мене большевики й з моєї хати вигнали.

— А де ж ваші дружина й син?

— Ох-хо-хо, — простогнав дід. — Дружина загинула з голоду в 1933 році, а сина вбили большевики, — дід заплакав, а потім, оглядаючись, схилився до мене і говорив шепотом:

— Правда, сину, така була на стороні твого покійного батька. Не знав я тоді... Прости мені, сину...

Та не було вже на кого гніватися. Передчасна руїна цієї людини збудила в моєму серці тільки щире співчуття й біль.

І ось, аж тепер, в дальшій розмові дід Бондаренко розповів мені про ту страшну долю моєї родини, про яку я не знав, хоч і відчував своїм серцем. 1933 року в днях 18-20 травня в селі Ковалівщина в одній stodолі померли з голоду моя мати і чотири брати. Вони лежали не похованими дев'ять днів, бо не було в селі кому поховати їх.

Тоді люди вимерали масами, а ті, що залишалися живими, були пухлими, не мали сили ховати мерців. Тільки пізніше влада призначила окремі групи людей, бригади, що їздили по селу, збирали по кілька трупів на одну підводу і вивозили їх до спільних ям. Так поховали й мою родину — матір і чотирьох братів, разом п'ять трупів перекинули з воза до ями.

Від діда Бондаренка я довідався про п'ятого брата, що він залишився живим. Він працював на цегельні, в двох кілометрах тут від станції. Дід, скінчивши свою працю, провів мене на цегельню до брата. Брат мене не пізнав, бо ми розійшлися перед десятима роками, коли йому було тільки вісім років...

Другого дня був Новий Рік. Ранком, як в тумані, бродив я по рідному місті. Великі зміни відбулися тут за час моєї відсутності. Все, що я бачив, мало сірий і непривітний вигляд. З утомленими й безрадісними обличчями сновигали перехожі. Не чути було новорічних церковних дзвонів, що розносили, як це було колись, людям мир і радість. З семи церков, що були в місті до моєї втечі звідси в 1929 році, п'ять було розвалено, одна перетворена в антирелігійний музей, а одна, собор, — в зерносховище. Образи св'ятих, що були

вмуровані з зовнішньої сторони стін собору, були подірвані кулями. На куполі, де стояв святий хрест, тепер завихрювався червоний, людьми проклятий большевицький прапор.

Рідний край, рідні місця, яких я десять років не бачив, не тішили мене. Населення обдурене, стероризоване, господарство знищене. Люди гнулись і тремтіли під тим большевицьким кривавим прапором. Тяжка образа і кривда стискали моє серце.

Другого дня я мусів зголоситися до відділу НКВД в Ромнах, де мене взяли на "спец-учот", як політично судженого й позбавленого прав громадянина СРСР до 1945 року. Мені призначили дні, коли я мусів зголошуватися на відмітки.

ЗНОВУ ВТЕЧА

Наступила весна 1941 року. Люди з затаєною ненавистю зносили той непосильний моральний і матеріальний гніт, під яким вони були в "пролетарській" державі, що гарячково готувалася до війни. Всі бачили шалену підготовку до неї. Бачили, надіялись і раділи. Чекали довго не довелося: 22 червня радіо принесло вістку про початок війни з німцями. Негайно було оголошено загальну мобілізацію.

Відразу ж на фронтах виразно позначилася перевага німців. Советський фронт катастрофально розвалювався, німці швидко просувались вперед. Військо не хотіло боронити "советський рай". Населення й військо надіялись назавжди вирватись з пазурів кривавого большевизму, назавжди позбавитись вічного неспокою, страху й нужденного життя.

Так на початках тієї советсько-німецької війни думали люди, бо не знали й не припускали, що німецькі нацисти, розпочинаючи з большевиками війну, для окупованого ними населення принесуть ті самі, що й большевицькі методи й способи терору, поневолення й унослідження.

В час мобілізації мене й брата, також багато інших, як "класово-чуждий елемент" до війська не взяли, нам не можна було довірити зброї. Але зате за нами було посилено нагляд НКВД. Я сподівався кожної хвилини нового арешту.

В кінці серпня, коли вже було чути фронтову канонаду, з Дарниці до нас прибув брат моєї дружини. Він мені розповів, що большевики при відступі з міста вночі заарештували всіх, хто був на "спец-учоті". Всіх заарештованих тієї ж ночі й розстріляли. Серед заарештованих був і він, але від розстрілу спасся тим, що по дорозі йому вдалося якимсь чудом втекти. До Ромен він зараз прибув для того, щоб тут переховатися, поки перейде фронт і прийдуть німці.

Щоб уникнути подібної долі, я зникнув з очей НКВД і заховався. Сім днів я сидів коло села Біловод в лузі в скирті гнилого сіна. За цей час НКВД тричі було в моїй квартирі, брутально вимагаючи від моєї дружини й брата сказати — де я. За третім разом НКВД заарештувало брата, як і багато інших. Але братові таки пощастило лишитися живим. Пізніше він мені розповідав таке:

Вечором перед близьким приходом німців большевики заарештували 175 осіб, відігнали до районного міста Липова Долина і там замкнули в приміщенні клубу. Двері й вікна в клубі були наглухо забиті. Тієї ж ночі (це було під 8. вересня) цю місцевість несподівано заатакували німецькі танки. Большевики-енкаведисти в паніці втекли, не виконавши свого задуму розправи з

заарештованими. В інших місцях приміщення з заарештованими палили, висаджували в повітря чи отруювали газом.

Вранці ми з братом зустрілися в нашій квартирі в місті Ромни, що вже було обсажене німцями...

**
*

Десь через місяць по приході німців ми з братом розпитали й відшукали місце, де були вкинуті до ями наша мати й брати. Вони були в смільній неглибокій ямі. Не було над ними ні хреста, ні насипаної могили. Та не тільки ця могила була такою.

Увесь цвинтар, де поховані наші діди й прадіди, християни, був знищений і пограбований. Металеві огорожі, хрести, надгробні мармурові пам'ятники — все було зруйноване й вивезене на потреби "соціалістического строительства".

Ми зібрали глініні останки матері й братів і по християнському звичаєві похоронили їх. Над їх могилою, як свідка невимовно глибокого горя і символ тяжкого терпіння замученої нашої родини, поставили хрест.

Міттенвальд, грудень 1947.

З М І С Т

Передмова	Стор. 3
На хуторі	5
Большевицькі мордування	6
Геть з рідної хати	8
Допит і втеча	9
Втеча з лікарні до Маріуполя	10
В етапі депортованих	11
У тайзі за Уралом	12
Втеча тайгою	13
Сам у тайзі	14
Коротка воля	15
У хабаровській в'язниці	16
В спецтаборі НКВД	18
Собаки виконують присуд	20
На псярні	20
Втеча з транспорту	21
Земляк-слідчий врятовує мене	22
Я знову на волі	24
Знову втеча	25

ЗАКЛИК ДО КОЛИШНІХ ПІДСОВЕТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

Серед нової підсоветської політичної еміграції є тисячі колишніх політв'язнів советських тюрем і концтаборів. Всі вони тепер є розкидані по всьому світі, морально відпочивають від раніш пережитих переслідувань, репресій і тортур ЧК-ГПУ-НКВД-МГБ, в спокійних і вільних умовах влаштовують своє й своїх родин життя, але одночасово й забувають про все пережите.

Святий їх обов'язок, як політичних емігрантів, розповісти вільному світові правду про умови життя й праці українського і всіх підсоветських народів, а особливо про умови життя й рабську працю в советських концтаборах в яких постійно перебуває до 15 мільйонів людей. Вільний світ мусить знати цю страшну і гірку правду. Вільний світ мусить знати — що його чекає, коли він буде приспаний облудною большевицькою пропагандою і не буде належно підготований та не буде належно боротися з цим найбільшим людським злом, яке будьколи знала людська історія.

Український і інші підсоветські народи є національно й соціально поневолені московським большевизмом, що сьогодні на свої інтернаціоналістичні шати одягнув тогу російського імперіялізму. Український і інші поневолені большевизмом народи чекають від вільного світу допомоги, допомоги визволення від большевизму, допомоги стати вільними серед вільних народів світу.

Дорогі друзі-колеги по тюрмах і концтаборах!

Не забувайте наш святий обов'язок перед нашою поневоленою Батьківщиною-Україною і нашим поневоленням Українським Народом. Пишіть свої спогади про своє перебування в советських тюрмах і концтаборах. Пишіть просто і правдиво про все те, що Ви самі переживали й бачили, вказуючи по можливості час, місце, прізвища окремих людей, окремі епізоди з життя тюрем і концтаборів. Цим Ви допоможете нам у нашій антибольшевицькій пропагандивній роботі в світі.

Свої спогади надсилайте на адресу ДОБРУС-у. Ваші спогади будемо друкувати як на сторінках української преси, так і окремими брошурами, як ось і цю брошуру про спогади А. Ромена.

Література видання ДОБРУС-у

(Вийшла з друку)

- ВАСИЛЬ І. ГРИШКО** — Дві російські акції — одна українська відсіч, (публіцистичний нарис). ДОБРУС в США, Нью-Йорк 1951.
- ІВАН ДУБИНЕЦЬ** — Горить Медвин, (історично-мемуарний нарис). ДОБРУС в США, Нью-Йорк 1952.
- М. ШКВАРКО** — Ухта-Печорський концтабір, (спогад). ДОБРУС в США, Нью-Йорк 1952. Серія спогадів політв'язнів, ч. 1.
- М. ВЕРБИЦЬКИЙ** — Найбільший злочин Кремля, (збірка матеріалів і документів-спогадів про голод на Україні 1932-1933 р.. ДОБРУС в Англії, Лондон 1952.
- ВАСИЛЬ І. ГРИШКО** — Малоукраїнське східняцтво, (студія одної провокації). ДОБРУС в США, Нью-Йорк 1953.
- В. МАЛИЙ** — Село Друга Корулька, (спогад з часів голоду). ДОБРУС в Німеччині, Мюнхен 1953.
- М. ТАТУСЬ** — Доля академіка С. О. Єфремова, (спогад). ДОБРУС в Німеччині, Мюнхен 1953.
- М. ЯВДАСЬ** — Як большевики в'язнять духівників, (спогади). ДОБРУС в Німеччині, Мюнхен 1953.
- А. РОМЕН** — Полювання за людиною, (спогад політв'язня). ДОБРУС в США, Нью-Йорк 1953.
- ЙОГАНСЕН** — Не сміємо забувати про голодне Різдво 1932 р. в Україні, (листівка). ДОБРУС в Німеччині, Мюнхен 1952.
- „РУХ” — Бюлетень ДОБРУС-у в США, ч. 1-2, Нью-Йорк 1952.
(Друкований журнал газетного формату на 12 сторінок).

ГОТУЄТЬСЯ ДО ДРУКУ:

„ВНУТРІШНЯ ВІЙНА В СССР ПРОТИ КОЛГОСПНОГО РАБСТВА 1929-1933”. Документи й матеріали до 20. річниці голоду в Україні. Збірник готується організаціями ДОБРУС-у: США, Англії, Німеччини, Австралії, Франції і Аргентини.

„БІЛА КНИГА ПРО ЧОРНІ ДІЛА КРЕМЛЮ”. Збірник документів і матеріалів англійською мовою видає СУЖЕРО в Канаді.

Всю добрусівську літературу, що вийшла з друку, можна замовляти в ДОБРУС-івських організаціях окремих країн.

Адреса ДОБРУС-у в США: DOBRUS, P.O. Box 29. New York 9. N.Y. USA.

ЧИТАЙТЕ Й ПОШИРЮЙТЕ ДОБРУСІВСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ